

Библиотека
СРПСКО УСМЕНО СТВАРАЛАШТВО
Књига 6

Уредник
СНЕЖАНА САМАРЦИЈА

Рецензенти
Др КРИНКА ВИДАКОВИЋ-ПЕТРОВ
Др МИОДРАГ МАТИЦКИ

*Зборник је резултат рада на пројекту
„Српско усмено стваралаштво“ (ОН 148023 – D)
Института за књижевност и уметност у Београду*

*Штампање је омогућило
Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије*

ЛИКОВИ УСМЕНЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Зборник радова

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ

Београд, 2010

Данијела Петковић

ЕПСКИ СТОГОДИШЊАЦИ – ПОШТОВАНЕ СТАРИНЕ И ИСМЕЈАНИ СТАРЦИ

У епском хабитусу јунака највише места поклоњено је његовим мегданима и подвизима. Старост није главна епска тема. Старци се јављају спорадично, веома ретко као протагонисти. Најбоље се уклапају у сужејне функције владара, жртава и везних ликова саветодаваца, духовника, мада су најфреквентнији у, њима мање својственој, улози остарелог ратника. Често је и удвајање делокруга. На структуралном плану, с другим ликовима се повезују по принципу контраста. Ликови „вечитих стараца“ изграђени су наслојавањем митолошких и реалних историјских предложака. Амбивалентна позиција епских стараца, издигнутих и деградираних, сведочи о постојању еволуционе линије у моделовању јунака.

Кључне речи: старац, сужејна функција, делокруг, контрастни принцип, вечити старци, историјска и митолошка раван.

Епска биографија јунака креће се на линијама које обележавају централне тачке људског и ратничког века – рођење, стасавање, мегдани и подвизи, смрт. Ретки су, међутим, јунаци који имају целовиту епску биографију. Сижеи обухватају најчешће борбе и ратничке походе, погибију, а понегде реверзибилно помињу и рођење и порекло, накнадно повезујући одређеног јунака са чувеним прецима¹. Епски идеал захтева јуначку смрт, на бојном

---

¹ Епизода о рођењу јунака обично је последња карика у његовој епској биографији и формира се кад је већ славан. (В. М. Жирмунский, *Епическое творчество славянских народов и проблемы сравнительного изучения эпоса*, Издательство Академии наук СССР, Москва, 1958, стр. 31. и 110) Тако се и догађа, како је духовито приметила Х. Крњевић, да чувени јунаци према себи

пољу, у подвигу у којем се макар „замене главе“. Нема јунака који прижељкује немоћ и старост (симболичку епску смрт²). Зато је позно доба скрајнуто. Пошто подразумева повлачење с главне епске сцене, остарели јунак се јавља спорадично, варијантно, на нивоу епизоде која се не уклапа потпуно у основни ток његовог епског хабитуса. С друге стране, постоје и неки јунаци који су „рођени стари“ (нпр. Југ Богдан или Старина Новак), у чијој је биографији доба младости или пуне снаге искорак из њима својственог традиционалног модела. Лик старца, најбоље се, ипак, уклапа у делокруге владара, жртава³ и везних ликова саветодаваца и духовника, јер се ту остварује архетипска синонимија старост = немоћ и старост = мудрост, искуство.

Гледано појединачно, највише старца припада свету **мегданџија**, **бораца**, што је и очекивано, с обзиром на доминантну епску сужејну тематику. Међутим, они су најмање типични еписки ратници, равноправни у одабраном херојском друштву. У таквој улози је стари Југ Богдан као косовски ратник, или нпр. Ћејван ага, као део потере за одбеглим Комненом и отетом турском девојком (СНП III, 26). Иако му је, будући да је један од противника чувеног ускочког барјактара, „суђено“ да погине, нимало не заостаје по јунаштву и спретности у односу на своје саборце, млађе јунаке. Сличне примере налазимо и у хроничарским песмама о црногорском војевању за слободу. Старци, попут Марка Перовића (СНП VI, 60), Јанића Вујадина (СНП VIII, 22) или Марка Турчи-

„рађају“ своје родитеље. (Н. Крњевић, *Živi palimpsesti ili o usmenoj poeziji*, Nolit, Beograd, 1980, стр. 173)

² Оваква фикционална смрт у јуначком свету доживљава се као стварна, јунак губи своје основне ратничке атрибуте, те тако престаје и да постоји. (Б. Сувајџић, *Јунаци и маске*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2005, стр. 169-184)

³ С. Самарџија у својој студији *Биографије епских јунака* примењује Пропов морфолошко-функционални модел на српску епску поезију, те детаљно разматра делокруге јунака, противника, жртве, помоћника, владара, саветника, итд. (С. Самарџија, *Биографије епских јунака*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2008)

новића (СНП VIII, 25) равноправно учествују у одбрани оваца, нападима на Турке, лако гину и добро „запењују главу“, а то је једини императив пре смрти. Дистинктивно обележје оваквих јунака у односу на епско окружење јесте само позно доба, па се, будући да се специјално не издвајају од осталих јунака, поменути старци ретко налазе у улози протагонисте.

Много су упечатљивији ликови оних који се удаљавју од централне, нулте тачке у смеру силних јунака или плашљивих и слабих. Било да их карактерише прекомерност⁴ или недовољност борбене енергије, управо тај „вишак“ или „мањак“ јединичне мере храбрости у поступку карактеризације индивидуализује њихове ликове. Страшне мегданџије, које још увек остају на полу реалистичких ликова, наступају последње у градацијском низу. То су „стари вукови“ и прекаљени борци који, попут Будалине Тала (СНП VII, 2; СНП IIIр, 39) довикују противнику пре него што се ухвате у коштац:

„...лако ти се с ђецом преметати,
али није са старијем Талом.“

Такав је и Старина Новак јер:

„...што пропушћа дели Радивоје,
дочекује млади Тагомире;
што утече младу Тагомиру,
дочекује дијете Грујица;
што пропусти дијете Грујица,
то дочека Старина Новаче.“

(СНП III, 3)

---

⁴ Уочавајући комплементарност јунака и његовог противника, П. Бочков истиче да и један и други показују исти вишак, прекомерност у поступцима, само су они обележени супротним предзнацима. (П. Бочков, *Непознатиот јунак*, Издателство на Българската академия на науките, Софија, 1994, стр. 13, 18)

Остарели Марко, седе браде до појаса, први је у градацијском ланцу тројице силовитих јунака⁵ који наваљују на цара и његову војску („Попијевка од Свилојевића“, Б, 46). Комичан призвук носи песма бр. 26 у VI књизи Вукове заоставштине. У њој се забринути Марко јада свом стрицу да је на прагу старости јер је пронашао седам седих длака на глави и у бради, на шта га његов далеко старији рођак утеши речима да се ни сам још није повукао са попришта и да још увек успешно чува крајину.

Један други чувар „размјерне крајине“ налази се потпуно на митском полу карактеризације. То је Јован Косовац (К, 62), дуговечни страшни старац, што израња из магле⁶ и стражари на Косову. Предак заштитник, утвара или митолошко, ванвремено биће⁷, неугледним, одрпанним, оронулим изгледом најпре збуњује дијете Секулу, а затим га силовитим наступом насмрт преплаши. Формулативни гротескни опис старог ратника (седа, дуга брада кроз коју дува ветар, један једини зуб ђавољи у вилици) појачан

⁵ Пратећи замену јунка у истом епском моделу, Б. Сувајџић маркира необичан след јунака у „Попијевци од Свилојевића“, од Марка Краљевића, преко Секуле, до градацијом највише издигнутог – младог Свилојевића. Осим линије која води од најстаријег до најмлађег јунака (Маја Бошковић-Стули), он у овом низу уочава и пут од хајдучког до витешког начина борбе. (Б. Сувајџић, нав. дело, стр. 63)

⁶ Магла је везана за онострано, мутно, тамно, невидљиво. М. Детелић уочава да формула јунака у магли увек доноси преокрет у епској радњи и промену ситуације од динамичке ка статичкој и обрнуто. (М. Детелић, *Урок и невеста. Поетика епске формуле*, САНУ, Балканолошки институт, Посебна издања, књ. 64, Универзитет у Крагујевцу, Центар за научна истраживања, Београд, 1996, стр. 84-88)

⁷ У својој типологији епских јунака, П. Бакотић старца беле браде који никада није био млад, сматра сликом времена, вечности, те га смешта у митолошки свет (P. Bakotić, „Појав чуда и закон реда“, *Zbornik za narodni život i običaje*, књ. XXXI, svezak 1, JAZU, Zagreb, 1937, стр. 20). Коментаришући завршну песму збирке *Косовска битка у усменој поезији*, С. Петровић поистовећује Јована Косовца са митским претком позиваним у невољама и свевременим заштитником Косова, места где почивају душе предака. (С. Петровић, *Косовска битка у усменој поезији*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2001, стр. 283-284)

је сликом поцепаних лаката, колена, подераних опанака, голог трбуха и појаса од лике за који је везана зарђала сабља. Уз то, старац јаше на непоткованом хромом ђогату.⁸ Овакво обличје ипак је само маска, мамац за намернике који би да се домогну вредног атрибута на чичиној глави – златног, сребрног и бисерног калпака с 13 челенака, који су само привидно добра „капа“ на „лошем јунаку“. Сличну маску употребиће и Ђерзелез Алија да на истом простору (Косово)⁹ и у сличној ситуацији (густа магла), глумећи остарелог немоћног јунака, намами младе, неискусне јунаке (ПЦХ, 79; ПЦХ, 148).

На супротном крају у односу на митске силне старце налазе се колебљиви остарели јунаци и ратници који знају врло добро да бојишту окрену леђа када их напусти срећа. Дундо Ђуро Бајушић (Б, 78) не устручава се да од свог нећака Ђурице затражи коња да би утекао Турцима, лукаво се изговара да је стар, те уверава младића да се поузда у своје брзе ноге. И у овом сижеу, а то је готово формулативно, живу главу износи само старац, најмањи јунак.¹⁰ Једна епска песма је сачувала успомену на бежање Јакова

⁸ Седа брада, хтонски елементи атрибуције, веза с ђаволом, хромии бели коњ, према Чајкановићу, јасне су ознаке божанства доњег света, старог словенског врховног бога коњаника, спасиоца на белом коњу. (В. Чајкановић, *О врховном богу у старој српској религији*, Сабрана дела из српске религије и митологије, књ. 3, прир. В. Ђурић, СКЗ, Београдски издавачко-графички завод, Просвета, Партедон М. А. М., Београд, 1994, стр. 99-100, 118-122, 135-144, 171-172)

⁹ На овом митском простору налази се још један усамљеник – стариш дервиш, крвавих очију од вина које сам „лије“ и „пије“ у познатој Вуковој варијанти о Бановићу Страхини. Намерно издвојен, у шатору на ком сија златна јабука (симбол старешинства, власти), страшног изгледа, својеврсни је стражар на Косову, потомак пијаних божанстава, а његово свевидеће око лако препознаје српског јунака. Како дервиш, крај воде, казује бану „брод“ и пут до шатора Влах-Алије, хтонског непријатеља, В. Матић га упоређује с Хароном, превозником душа на други свет. (В. Матић, „Бановић Страхинија и дервиш“, *Психоанализа митске прошлости*, књ. III, Просвета, Београд, 1983, стр. 109-116)

¹⁰ Остарели јунак у поменутој финалној позицији дозвољава амбивалентно тумачење. Дуговечни митски старци, мудри видовњаци, сведоци су и неко-

Ненадовића из боја на Чокешини (СНП IV, 26).¹¹ Испрва храбар, организатор и заговорник борбе с бројнијим противником, после свађе са Ђурчијом и његовог повлачења главнице војске, Ваљевац Јаков се преобраћа у Чича Јашу¹², уплашеног јунака, који би да се завуче у бусију пред црквом, а потом, након потпуног уништавања слабе српске одбране, једини утекне „страпцутице, путем прекијем“. Тема раскола у чети углавном се везује за хајдуке. Остарелог харамбашу Старину Новака остављају готово сви, па и Радивој, сумњајући у његову способност четовања. Али, како га не напушта „добра срећа“, поново успева да окупи остатке разбијене дружине (Е, 66; Б, 106; СНП III, 3). И у другим сижеема овај чувени јунак није неприкосновени победник нити може да се похвали да непријатеља увек чека на црти. Познат је пример у ком бежи „нешто мало два пуна сахата“ пред силним Грчићем Манојлом док му овај „кроји капу вучетину“ и „ц’јепашу међедину“ (СНП III, 6).

лико генерација, па готово постају бесмртни. Можда је и то разлог што у формули јединог преживелог јунака – сведока, избор често пада баш на старца. С друге стране, могућа је и супротна визура – преживео је најмање вредан јунак, онај који то заправо и није, те је симболично такође мртав.

¹¹ Описујући историјске прилике на почетку српског устанка на дахије, Вук сведочи и о реалним разлозима Јаковљевој слабијој помоћи Ђурчији (Јаков је очекивао предају дуго опседнутог Шапца, па није хтео да одатле повлачи људе), о њиховој свађи и току битке. (Вук Ст. Карачић, „Прва година српског војевања на дахије“, *Даница: 1826, 1827, 1828, 1829, 1834*, Сабрана дела Вука Карачића, књ. 8, прир. Милорад Павић, Београд, Просвета, 1969, стр. 337-340) Овај спис је драгоцен не због потврде веродостојности историјских чињеница у песми, већ зато што омогућава да се испрати пут настанка песме непосредно после важног догађаја и њено рано одвајање од типичног хроничарског казивања. Остарели јунак, плашљивац, једини преживели сведок боја, помак је ка мотивској епској песми.

¹² М. Дрндарски сматра да је прикривени издајник и права кукавица управо Јаков Ненадовић, а не Ђурчија, чији је страх „резултат реалне процене“. Зато га певач и назива Чича Јаков, Чича Јаша, деградирајући га, „истичући његову неспособност и поодмакле године“ и кривећи га за пораз. (М. Дрндарски, „Вишњићеве описи битака у Првом устанку“ у зборнику: *Настајање нове српске државе*, прир. Н. Љубинковић, Велика Плана, 2006, стр. 100)

Осим просечних, силних и слабих мегданција, треба још поменути да је лик старог борца контаминиран и другим типичним сижејним улогама у којима се остарели јунак може наћи. Најчешће удвајање делокруга је ратник – владар. Дobar пример је руски краљ Александар, сватовски старешина у сватовима Шће-пана Бокчевића (СНП VII, 19). Он је гротескна прилика:

„Сиједа му и глава и брада,
У главу му зуба ђавољега,
Све му вјетар на шкрбине пува,
Те му браду на пламене тура;
Има њему сто и дваес лета.“

Повремено га у савлађивању препрека у тазбини мења заточник, а пред крај наступа сам, предводи битку, добро крвавећи сабљу. Тако његов испрва комични изглед добија сасвим друга-чију, апокалиптичну димензију.

Једино у улози мегданције старац има могућност да буде протагониста. Гремасов структуралистички модел¹³, осим актера, укључује и актанте, групу актера усмерену ка једном циљу¹⁴. На равни актаната који обављају нефункционалну радњу налази се и лик остарелог **владара и кућног старешине, родитеља**. Немоћан, пасиван, често уцењен, присутан је у уводном наративном блоку у ком се осветљава проблемска ситуација. Има функцију да маркира проблем, иницира његово решавање и пошаље јунака у свет да изврши задатак.¹⁵ Тако нпр. Бали бег тражи заточника да му избави сина (Е, 83), а Перо Вучичевић нариче за погинулим

¹³ G. Gremas, „Aktanti, akteri, figure“, u: *Strukturalni prilaz književnosti*, priр. M. Bunjevac, Nolit, Beograd, 1973, стр. 98-122.

¹⁴ Овако финска теоретичарка књижевности Мике Бал тумачи Гремасов прилаз ликовима. (M. Bal, *Naratologija, Teorija priče i pripovedanja*, Narodna knjiga, Alfa, Beograd, 2000, стр. 159)

¹⁵ То је добро позната Пропова сижејна функција пошљаоца у свет. (V. Prop, *Morfologija bajke*, Prosveta, Beograd, 1982, стр. 86-87)

сином и подстиче освету (СНП, IVр, 12). Хомогенији су сижеи који почињу ултиматумом за излазак на мегдан или одлазак у рат. По правилу, уцењени старац на писмо реагује страхом, бригом и сузама. Формулативно, владара мења његов млади витез (нпр. краља Матијаша Змај-Огњени Вук у песми бр. 59 у VI књизи Вукове заоставштине), а старог родитеља син или ћерка.¹⁶ Неискусни младић уместо остарелог баба дели мегдан са зулумћарем, насилником (нпр. Иво Сенковић – СНП III, 56) или је то двобој у жене (сестре) – нпр. мегдан Матије и Куне Хасан-аге (СНП III, 55). Делија девојка, под маском јунака, успешно одмеђује оца у дугогодишњој царској војни (Б, 96; СНП III, 40; СНП Пр, 67).

Деструкција сижејног модела одбране остарелог родитеља под утицајем реалија ишчитава се из необичног Карађорђевог поступка – убијање сопственог родитеља. Стари Петар стаје на страну непријатеља, те губи заштићени ореол кућног старешине, и премешта се у делокруге противника и жртве (СНП IV, 25; СНП IVр, 41).

Много пасивнију улогу има отац женика или кћери за удају. Његова старост постаје функционални елемент једино у случају отмице или невољне женидбе (удаје), будући да се тада потенцира немоћ да се томе супротстави. Упечатљив је лик старца Јездимира у Вуковој „Женидби Максима Црнојевића“ и дирљиво опраштање са синовцом. У скупоцену кабаницу уткана је неизмерна родитељска љубав према брижљиво гајеној јединици, утолико већа што Бог овом страцу није дао „од срца порода“.

¹⁶ У пару ујак – сестрић ретко је прецизирано животно доба у ком се налази ујак. Наглашена је једино нећакова младост, он је „дијете“, „нејак“, али то не значи безусловно да је ујак стар. Штавише, он је најчешће јунак у пуној снази, ауторитет и учитељ. Тако сестрић заточник првенствено полаже сопствени испит зрелости и још није ујакова замена. О ратничким дружинама и улози ујака у увођење младића у свет одраслих види у: А. Лома, „Женидба са препрекама“ и ратничка иницијација“, *Кодови словенских култура*, 3, Слио, Београд, 1998, стр. 206.

На супротном полу налазе се оне старешине које, иако у позним годинама, још имају довољно снаге да наметну своју вољу. Увек су негативно окарактерисани. Такав је Југ Богдан кад одриче помоћ зету Бановићу Страхињи или као настојник градње Лазареве Раванице. Стари деспот Ђурђе свети се Јанку затварајући га у тамницу (Б, 10), а други пут погуби делије које су прокоментарисале незавидан положај његових снаха удатих за слепце (СНП Пр, 65). Похотљиви старац који се дрзне да посегне за девојком увек бива убијен (пашу насилника преваре хајдуци прерушени у девојке – ПЦХ, 128), а остарелог просца, иако угледног и богатог, девојка исмејава и одбацује (по обрасцу народне љубавне лирике):

„’А што ће ми стари Ћефан-ага,
с’једа му је брада до појаса,
вјетар пухне, брада му се љуљне,
што ће благо кад остане путо.“

(СНП Шр, 16)

Жанровско преплитање уочљиво је у песми о удаји сестре бега Љубовића у III Вуковој књизи. Комични дух романсе осећа се у поступку којим љубав налази пут и којим се избегава неприродни спој старца и девојке¹⁷ – невеста симулира несвестицу, сви сватови је безуспешно стану дизати, а међу њима и њен остарели ђувегија. Кад, међутим, покуша да помогне лепој млади барјактар, девојка и сама устаје, па заједно побегну, што сватови листом одобравају, саветујући увцеленог старца да се окане:

„’Нека носи кобац препелицу,
нека носи, и јесте за њега;
а ти иди двору бијеломе,

¹⁷ Из истих разлога певач мења уобичајени образац мегдана у жене и стаје на страну младића који изазива старца, мужа младе жене (ПЦХ, 114; ПЦХ, [16]).

за те није онака ђевојка.”¹⁸
(СНП III, 82)

Делокруг **саветодавца, мудраца, искусног јунака**¹⁸ типично је подручје у ком се лик старца комплексно остварује. Израстао на митолошком супстрату – дуговечни старац, предак, сведок неколико генерација, сажима колективно искуство, поседује надзнање, те постаје готово видовит, представник оностраног. Размиче границе свог и људског века, премештајући се на подручје ванвремености, вечности, бесмртности.¹⁹ Уз старца Фочу „од стотину љета“, пристају и црногорски стогодишњаџици у столу племенских вођа, а у противничком табору, осим активног Ђејфананаге и старог Каримана, што млађима преноси приче о некадашњим узоритим јунацима²⁰ (СНП III, 37; СНП VI, 49), ту је и старац Насрадин, који броји чак 460 година (ПЦХ, 55). Имају дихотомну епску судбину. Једни су уважени, њихов глас се радо чује, а савет прихвата.²¹ Они зналачки тумаче пророчке снове (Б, 28; СНП VII, 38), или поседују књиге староставне (нпр. Југ Богдан – СНП II, 32). Некад се њихова функција шири и на улогу стрешине. Тако ће се у овој групи наћи и стари умирући владар који пред смрт заветује народ и у аманет му оставља мудре

¹⁸ Према типологији М. Брауна, искусни јунак је „*great old man* јуначке песме: славом овенчани стари ратник, мудар и опрезан, ... пророчки упозоритељ у непријатељском табору.“ (М. Браун, *Српскохрватска народна песма*, Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина, Матица српска, Нови Сад, 2004, стр. 34)

¹⁹ А. Gerbran, *Ž. Ševalije, Rečnik simbola*, Stylos, Kiša, Novi Sad, 2004, стр. 872. и *Словенска митологија: енциклопедијски речник*, ZEPTEK BOOK WORLD, Београд, 2001, стр. 510-511.

²⁰ Усмена култура, према Потебњинином мишљењу, златни век смешта у прошлост. (Н. Петковић, *Огледи из српске поезике*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1990, стр. 93)

²¹ Тумачећи Потебњине погледе на усмену књижевност, Н. Петковић говори о ауторитету старца као културотворној категорији. Највиша вредносна тачка гледишта у епској песми припада управо њима, они преносе знање, чувају га и санкционишу. (Н. Петковић, нав. дело, стр. 91)

речи (СНП VIII, 57; СНП IVр, 30). Остарели родитељ свог неискусног заменика на поласку упозорава на опасности и подучава војевању. Драгоцене су и топле речи Ђурђа кад испраћа јединца на мегдан аги од Рибника.

Другачији је положај оних мудраца чије речи разноси ветар. Певач ове резонере редовно смешта у противнички табор, где долазе у колизију с плаховитим, силним вођама, жељних брзог ратног успеха и плена. Најпознатији исмејани мудрац је већ помињани старац Фочо из Вишњићеве песме о почетку устанка на дахије. Прекаљени јунак Ћеиван (Ћејван) ага памти лоше искуство ранијих сукоба с котарским ускоцима. Зато је у прилици да упозори своје саборце на неуспех удара који планирају. Понижен, наружен, овај мудри стари ратник невољно креће у бој, гине као и остали, показујући веће јунаштво од хвалисаваца који су на речима сами пленили пола Крајине (СНП VI, 55; СНП IIIр, 48).

Још једно типско подручје на коме се испољава лик старца припада такође домену споредних, везних улога. То су бројна свештена лица, **духовници**, у епској песми најчешће обележени само примарном номенклатуром – стари калуђер или игуман. Да је реч о потпуно типизираним моделу потврђује не само изостављање личног имена, него и сталног епитета „старац“, „стари“²². Чак и такво, крајње сведено, именовање нимало не сужава мрежу асоцијација. Тако се на конотативној равни редовно ишчитава: калуђер (игуман) = старац, праведник, трпељиви мудрац. Чини се да то даље повлачи обавезно преклапање делокруга.

То потврђују малобројни примери у којима духовник има искључиво свештеничку функцију (исповест, молитва, благослов, духовни савет, крштавање, венчавање, сахрањивање). У плејади безимених свештеника, памти се нпр. светогорски игуман Васо који сахрани Марка Краљевића (СНП II, 74).

²² У овом раду узете су у разматрање једино варијанте у којима је експлицитно поменута старост свештеника (и уопште, јунака).

Стари патријарх (игуман) и патријарх Саво, добротинитељи који одгајају Находа (Наода) Симеона, хранитељи су и исповедници (СНП II, 14; СНП II, 15; СНП VI, 5).

Тип мудраца и овде се јавља у композиционој схеми тумачења сна (нпр. протопоп-Неђељко толкује сан Иванове мајке – предвиђа напад на Сењ, цркву, своју и Ивину погибију, од чега се сижејно остварује само последње). У приповедним сижеима о избору одговарајућег поклона за руског цара (царицу), патријарх је лукави старац који од турског цара измами највредније хришћанске реликвије и организује сигурно транспортовање (СНП III, 15; ПЦХ, 18). Религиозно-моралистичку тематику имају и песме о турском нападу на манастир. Настојник манастира је динамичан лик у варијантама у којима одбија силнике изазивајући молитвом Божју интервенцију, чудо (нпр. старац Јанићије у варијанти СНП VI, 29). Супротни су статични игумани који остају током целог сижејног тока у домену жртве и чија улога увек дозива себи комплементарну функцију спасиоца – јунака или колективног јунака, као у Вуковој варијанти „Луко Лазаревић и Пејзо“.

Историјске околности Првог српског устанка и дугогодишњег ратовања Црногораца с Турцима, као и специфично друштвено уређење, утицали су да се у хроничарској песми нађу и ликови свештеника ратника. У црногорском миљеу они су истовремено четовође, мудри саветници, духовни оци и прави јунаци. Песма памти обједињену државну и црквену власт на свим социјалним нивоима, од владике до попа, племенског старешине. Нпр. отац Димитрије, архимандрит манастира Морача, подстиче удар на турски Колашин, мудро збори, уводи ред, предводи Црногорце, попут старих јунака страшно бије топузином, а на крају благосиља подвижнике (СНП XIX, 16). Ово је пример вишеструког усложњавања делокруга.

Од помињаних модела потпуно се разликује колективни лик свештеника (формулативно – четири патријарха, дванаест

владика и триста калуђера)²³. Постављени за раскошни, пуни сто владара, обасути почастима, неправедно суде:

„не говоре богу по закону,
већ говоре цару по хатеру“
(СНП II, 19)

Тако се дешава да ови велики грешници жмуре на царев грех (непоштовање крсног имена, родитеља, забране инцеста, итд.). Црквеним великодостојницима супротставља се једино, у народу омиљено, ђаче самоуче, или пак, усамљени стари калуђер.

Не треба заборавити ни старце који фигурирају једино **именом**. Негде су само поменути, а најчешће су то каталожки ликови који имају функцију да повећају важност скупине у којој су (сватовски званичници, јунаци у чети, каталог жртава, робља). Интересантно је накратко се осврнути управо на старце присутне у финалу неких варијаната, у каталогу жртава или робља за размену. Тамо где је ауторитет стараца високо уздигнут, један остарели јунак вреди колико и два млађа. После сукоба Морачана и Никшићана, сумирају се резултати и мењају мртви, па стогодишњак Коста Мандић, управо због година, вреди колико и два Турчина (ПЦХ, 174). Тачка гледишта саображена јунаку ратнику младићке или зреле доби измешта старце на подручје деградираних, комично осветљених ликова. Тако се у песми бр. 27 из XIX књиге Вукове заоставштине, која говори о ослобађању робља, међу жртвама налазе две бабе и три старца, што, по мишљењу певача, не представља никакав губитак. Принцип Алесандро, после освајања Биограда, распродаје робље. У силазној градацији, старци ће се опет наћи на дну. Трампе се:

²³ Када је овакав колективни лик само декор на скупу, у цркви, за владаревим столом, тј. када не учествује у развоју догађаја, припада јунацима статистима. Сижејно активан постаје ако се издвоји или именује неко из групе или када сви чланови заједничким ставом „покрећу радњу, заоштравају сукоб, постају саветодавци и помоћници...“ (С. Самарџија, нав. дело, стр. 266, 270)

„...стара баба за лулу духана,
а два старца за печена јарца.“
(Б, 116)

Разматрање о основним сижејним функцијама у којима се старац може наћи треба допунити и запажањем о начину конципирања овог лика у односу на остале. Лако је уочити **контрастни принцип** у позиционирању актера. Већ сама животна доб први је поларизацијски чинилац. Додатна семантизација подразумева спрегу изразито старог и изразито младог јунака (остарели отац – недорасли син; Старина Новак – дијете Грујица²⁴ или, као у песми о освајању Дрежника (СНП Шр, 74), у којој су подвижници стари Мамул и млади Пеарник).

Генерацијски јаз типизује јунаке и на линији сталоженост – плаховитост. Основни модел повезује позно доба са искуством које се дуго стицало и мирним, промишљеним реаговањем, а младост с вишком енергије, претераним поверењем у сопствену снагу и плаховитошћу (познати сукоб ставова старца Фоче и Мемед-аге Фочића у Вишњићевој варијанти о почетку устанка). Неочекивано, у варијанти о женидби кнеза Лазара из Вукових рукописа (СНП Шр, 26), Југ Богдан плане на предлог да Лазару да руку своје кћери, а његови синови, пак, стишавају сукоб и подсећају на „књиге разборничке“. Иако је видљиво преокретање модела, основни антагонизам је сачуван.

Оптуживање остарелог јунака за плашљивост обично је резултат исхитреног суда млађих јунака и владара жељних освајања. Тако се супротност кукавичлук – јунаштво у крајњој инстанци увек покаже као нетачна.

²⁴ М. Клеут примећује да се спрег Старина Новак – дијете Грујица аутоматски типизира и у пар изразитог контраста стари бабо – младо дете, те постаје формулативни израз. (М. Клеут, „Старина Новак – начин карактеризације лика у српскохрватским усменим песмама“ у зборнику: *Старина Новак и његово доба*, САНУ, Балканолошки институт, Посебна издања, књ. 35, Београд, 1988, стр. 98)

Контрастна релација се може успоставити и на плану пасиван – активан лик. Карактеристична је за све сижее у којима старца мења заточник и подразумева још једну антитезу: беспомоћност – силност. Проширење модела насилник – жртва – спасилац открива двоструки контраст – између првог и другог, односно другог и трећег члана низа. То значи да су насилник и спасилац на истој равни кад је реч о активности, енергији, способности, моћи, али су на супротним половима, те се ту успоставља још један паралелизам по супротности.²⁵ Осим овог хоризонталног, синтагматског модуса појачавања контрастног принципа, постоји и вертикални, парадигматски. Нпр., старац може бити истовремено и пасиван, немоћан, плашљиви владар, а њему комплементаран лик заточника – активан, силан, храбар младић (нпр. краљ Матијаш („ђед“) и његов витез Деспотовић Вук у варијанти о мегдану у ћерке / жене – СНП VI, 59).

У ретким случајевима не остварује се почетно супротно позиционирање по животном добу. Тако се у истом сижееу јављају два, три или више старца. Интересантно је да никада не функционишу као један полифони лик, те се ни овде антагонистички принцип не изневерава. Некад је реч о саветницима истог владара који имају различите ставове (нпр. СНП XIX, 8). У другачијем примеру, обојица војсковођа, Лауд генерал и оца Новљанин (СНП IIIр, 73), остарели су јунаци, само што је први виталан, активан, победничког духа, а други, уморан, слабо покретан, унапред обележен као губитник.

На крају, треба поменути оне **епске старине** чији је епски хабитус готово искључиво обележен позним животним добом. Према епској хронологији, „најстарији међу старцима“ је Југ Богдан²⁶.

²⁵ Опет се потврђује идеја П. Бочкова о јунаку и противнику као типолошким сродницима само са супротним вредносним и моралним предзнацима (види напомену бр. 4).

²⁶ Властелин Југа с краја XIV и војводе Војин Југа и Радота Јужић из XV века познати су историји, али нису учествовали у изградњи епског Југа Богдана и, према мишљењу С. Матића, сведоче само о популарности овог имена у

Наступа увек заједно са деветорицом својих синова²⁷. Као козовски подвижник и угледни, мудри старешина у Душановом или Лазаревом столу, познавалац и чувар књига староставних, позитивно је осветљен. Негативна карактеризација прати га у сижеема о Бановићу Страхињи и зидању Раванице (себични, горди владар / настојник).

У каталогу Рајка војводе (СНП III, 10) Кузун Јања²⁸, војвода од „триста и три љета“ из шера Дмитровице, налази се на почетној позицији. Присутан је и у сватовским каталозима, а најпознатији је по улози немоћног²⁹, уцењеног родитеља који невољно жени Јањића Комнена, једног од својих седам синова (СНП VI, 42).

Деспот Ђурђе позајмио је од свог историјског прототипа много више од имена и титуле. Дубока старост и несрећне животне

то доба. (С. Матић, „Белешке и објашњења“ у: *Српске народне пјесме*, скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, књига друга у којој су пјесме јуначке најстарије, Просвета, Београд, 1958, стр. 682) Оскудне историјске белешке о Богдану Југи, једном од 24 пословних људи или рударских стручњака које је деспот Стефан Лазаревић ангажовао да напишу *Закон о рудницима*, по угледу на исти из времена његовог оца; затим о Југу, дародавцу манастира Св. Пантелејмона на Атосу, и Вукману Југовићу, ризничару и човеку од поверења Стјепана Вукчића Косаче, не потврђују да је иједна од ових личности историјски узор чувеном српском јунаку. (Р. Михаљчић, *Лунаци косовске легенде*, Вук Караџић, Параћин, 1993, стр. 97-108) Не постоје никакве биографске подударности нити назнаке о њиховим годинама.

²⁷ С. Самарџија, нав. дело, стр. 88-89.

²⁸ Претпоставља се да је намесник, а потом и цар, на византијском престолу Јован Кантакузин (1292-1383) послужио као један од прототипова за лик Кузун Јање. Једна „паралела“ је управо дуг животни век. Могуће је да је истоимени Јеринин рођак, командант Новог Брда, позајмио име овом еписком јунаку. (Д. Костић, *Тумачење друге књиге „Српских народних пјесама“ Вука Ст. Караџића*, Државна штампарија, Београд, 1937, стр. 142; С. Матић, нав. дело, стр. 784, Н. Банашевић, „Белешке и објашњења“ у: *Српске народне пјесме*, скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, књига трећа у којој су пјесме јуначке средњијех времена, Просвета, Београд, 1958, стр. 591)

²⁹ Можда је и етимологија имала удела у типолошкој карактеризацији овог јунака. Наиме, турска реч „кузун“ значи јагње.

и политичке околности које су га пратиле³⁰ утицале су да га епика запамти углавном као старог, немоћног владара, потчињеног вољи своје жене, туђинке, „проклете Јерине“. Улога понижене, слабе жртве појачана је непријатељством с популарним угарским јунаком војводом Јанком. Ретко има прилику да се покаже као суверен, па и тада је претежно негативно обојен.

Најпознатији старац на балканском простору је Старина Новак³¹. Бројне варијанте о његовом четовању условиле су да знатно прошири свој основни делокруг хајдучког харамбаше на улоге митолошког јунака, мегданције, кукавице и спасиоца, остарелог јунака, родитеља, сватовског званичника.³²

У ускочкој средини поникао је старац Витковић³³ који, попут Југ-Богдана, војује заједно са својих девет (седам) синова. Појављује се у функцији ратника или жртве. У противничком табору вечити старци и епски савременици су стари Кариман³⁴

³⁰ Ђурђе Бранковић је, како тврде историчари, један од наших најтрагичнијих владара. Његов дуг живот (око 80 година) и готово тридесетогодишњу владавину обележили су унутрашњи династички сукоби, осциловање између Угара и Турака, породична трагедија – ослепљење синова, и на крају коначни губитак државне независности. (В. Ћоровић, *Историја Срба*, БИГЗ, 1993, стр. 300-335)

³¹ У науци се доста трагало за историјским узорима овог популарног хајдука. У том контексту помињани су Новак Гребострек, кесар Новак, Дебелић Новак, Бјелић Новак, Бабо Новак, итд. Пре ће бити исправно запажање Б. Сувајџића да су све ове личности из периода од XIV до XVI века, као и многе друге, анонимне, формирале „збирни портрет“ епског Старине Новака. (Б. Сувајџић, нав. дело, стр. 201) Хајдуковање, старост, номенклатура преузети су по истом принципу наслојавања.

³² Детаљан табеларни преглед сужејних функција у којима се Старина Новак може наћи дала је М. Клеут (М. Клеут, нав. дело, стр. 102-103)

³³ Породица Витковић пореклом је из Требиња. (М. Детелић, *Епски градови*, САНУ, Балканолошки институт САНУ, Посебна издања, књ. 84, Београд, 2007, стр. 430) Епска традиција боље памти браћу Витковиће него њиховог оца. Уз песму о сукобу Витковића и Алије Новљанина из VI, необјављене збирке, Вук је забележио: „Истинити случај при свршетку XVII вијека“.

³⁴ Трагајући за историјским Кариманом, С. Бановић је нотирао двојицу јунака под тим именом у XVII веку. Прецизира, закључујући више по епском

и Ђејван ага (Ђеиван, Ђевајн, Ђејванага)³⁵. И док се функција старца Каримана завршава у уводној формули разговора о старим временима (сведочење о добрим јунацима и посредно иницирање акције), дотле се лик старог Ђејвана типизира на више равни – од каталошког лика у сватовској поворци или турској чети, до најбољег ратника, мегданције, у противничкој војсци, који ће ипак бити савладан, јер се певачева тачка гледишта налази на супротној страни. Између оваквог пасивног и активног модуса карактеризације, налази се тип опрезног, искусног јунака који упозорава на реалну опасност, па због тога бива деградиран, исмејан. Управо је ово најчешћа улога Ђејван аге. Веома фреквентан је и делокруг остарелог родитеља. Стари Ђејван, можда баш зато што припада непријатељима, нема сина.³⁶ Или је отац делије девојке (у овом раду већ помињана иницијална улога пошиљаоца у свет) или надалеко чувене лепотице. У последњем примеру, опет ће припадност „оној другој“ страни пресудити да буде представљен као немоћни отац чију ћерку отима јунак из супротног табора, а ако се организује потера, максимално се динамизује само до – једног од неуспешних прогонитеља. Крајње негативна карактеризација прати га као насилника, крвника, отимача ускочких девојака, али су овакве роле пре изузеци у његовој епској биографији. Позно доба у њима није диференцијално обележје, већ је сведено само на поље окоштале номенклатуре. Треба још рећи да је формулативни гротескни опис старца најкарактеристичнији

окужењу и саборцима, да је реч о Кариман-аги Тодоровачком (S. Banović, „О nekim historičnim licima naših narodnih pjesama“, *Zbornik za narodni život i običaje, knjiga XXV, svezak 1*, JAZU, Zagreb, 1921, стр. 92-94) Други извори помињу Кариман-агу као господара босанског града Вранограча, а потом Рипача, крајем XVII века. (М. Детелић, нав. дело, стр. 363)

³⁵ Нема прецизних историјских података о томе да ли је старац Ђејван историјска личност. У муслиманским песмама је назван и Ђејван-ага дедо или хоџа Ђејван-ага. (Н. Банашевић, нав. дело, стр. 654)

³⁶ Међу песмама које је сакупио Лука Марјановић, у издању Матице хрватске, налази се једна о женидби Муха и Меха, синова гази-Ђејванаге (HNP III, 10).

управо за лик Ћејвана, што само сведочи колико је овај остарели јунак постао – тип.

Могући историјски предложак за изградњу епских биографија „вечитих стараца“ – дубока старост помињаних историјских личности, својеврсна је спона између Кузун Јање, деспота Ђурђа и Старине Новака. На **митолошкој равни**, везе су много комплексније. Већ је било речи о старцу, деду, као митском претку заштитнику, бићу које спаја времена и светове, те носи посебно искуство и знање. По старословенској, а затим и хришћанској, представи о теофанији, омиљени модус божанског појављивања је управо у деградираним, маргинализованим ликовима неугледних стараца, просјака, путника, итд.³⁷ На примерима јунака, а међу њима и епских старина, бројни истраживачи су покушавали да реконструишу српски и словенски партенон. Тако се иза старца Јање крије Огањ, Агни³⁸, а у лику Старине Новака (Новака Дебелића) сачуване су представе о месецу³⁹ и то старом, пуном.⁴⁰ Нека од Новакових митских обележја су снага, веза с вилом и громовити глас.⁴¹ Југовићи су божанства ветрова⁴², сунчана и

³⁷ Види о томе: В. Чајкановић, *Мит и религија у Срба*, СКЗ, Београд, 1973. и одредницу „старац“ у: Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*, Нолит, Београд, 1970, стр. 275–276.

³⁸ N. Nodilo, *Stara vjera Srba i Hrvata*, MVTC, Beograd, 2003, стр. 253.

³⁹ Ј. Раденковић види Новака као персонификовани Месец, а Грују као младо Сунце које се од њега одваја и смењује га. (Ј. Раденковић, „Митски атрибути Старине Новака“ у зборнику: *Старина Новак и његово доба*, стр. 230)

⁴⁰ Старина Новак и Грују су пун и млад месец. (N. Nodilo, нав. дело, стр. 344)

⁴¹ То је, према мишљењу Раденковића, друга линија порекла његових атрибута – од бога Громовника. (Ј. Раденковић, нав. дело, стр. 230-231)

⁴² В. Чајкановић, *Стара српска религија и митологија*, Сабрана дела, књ. 5, прир. В. Ђурић, СКЗ, Београдски издавачко-графички завод, Просвета, Партенон М. А. М., Београд, 1994, стр. 298, 307. А. Лома наводи да се бог ветра код Индоиранаца поштовао као први, а Југ Богдан, јужни ветар, први је по старешинству на кнежевој вечери. (А. Лома, *Пракосово. Словенски и индо-*

ветровита бића⁴³. Као један од критеријума за овакво одређивање природе Југа и Југовића Нодилу је послужила и симболика броја девет (првобитан број месеца у години). Индикативно је да Југ-Богдана, Кузун-Јању и старца Витковића, осим година, повезује и девет (ређе, седам) синова, са којима чине јединствени, здружени лик. То је број Перунових синова⁴⁴, према балтичкој митолошкој и фолклорној традицији.⁴⁵ Тачан рачун добија се сабирањем Громовника и његових синова или хипостаза (1+4, 1+6, 1+8, итд.), што је и условило различите религијске интерпретације и фолклорне реализације. У нашем случају, број девет однео је превагу. Чврста повезаност остарелог оца и бројних синова такође је одјек митолошке представе о мноштву ликова, хипостаза једног бога⁴⁶.

Епски стогодишњааци се, дакле, уклапају и у контекст митолошких и културноисторијских јунака. Као што дугим животом готово анахроно захватају неколико епских генерација, тако у

европски корени српске епике, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2002, стр. 212)

⁴³ N. Nodilo, нав. дело, стр. 137-138.

⁴⁴ Љ. Раденковић, нав. дело, стр. 231.

⁴⁵ Светилиште близу Новгорода посвећено Перуну, пронађено испод манастира сличног имена, потврдило је постојање једног централног камења (ватришта) и око њега још осам таквих постоља (на четири старне света и симетрично између њих), на којима су били постављени кипови Перуна и његових синова, односно умноженог лика Перуна – његових хипостаза. Кип Свентовита, пронађен на острву Рујан, гледа на четири стране света, те такође сведочи о мноштву појавних облика једног истог божанства. (В. В. Иванов – В. Н. Топоров, *Исследования в области славянских древностей*, Наука, Москва, 1974, стр. 26-27, 30) На примерима из балтичке фолклорне традиције, Катичић потврђује представе о Перуну као оцу четири, пет, шест, седам или девет синова (ређе кћери или осам синова и једне кћери), са којима дели посао: расипање кише, стварање грмљавине, муња. (R. Katičić, „Šiji to dvor stoji na gori“, *Filologija*, 48, HAZU, Zagreb, 2007, стр. 102-105)

⁴⁶ В. В. Иванов – В. И. Топоров, нав. дело, стр. 30. О многоликости једног бога који се појављује под различитим именима (различити појавни облици и природне силе) говори и *Велесова књига*, Пешић и синови, Београд, 2003.

дубљој дијахронијској перспективи развоја епског певања сежу до архаичних корена. У готово свим типолошким моделима које лик старца сижејно остварује може се пратити иста еволуциона линија⁴⁷: од митолошких прапредака до реалних, људских фигура (силни искусни мегданџија – остарели јунак који бежи или не сме у окршај; поштовани мудрац чији се савет тражи и прихвата – потцењени старац ког вређају и чије мудре речи не чују; стари духовник који молитвама изазива чудо и зауставља војске – свештеник ратник што уместо молитве користи оружје или немоћна жртва која чека помоћ јунака). Од највишег места у златној царској трпези до путог поља у којем му, усамљеном, ветар љуља браду и нејака плећа, путује и истрајава епски старац, кроз песму и векове.

Извори и литература

- Б – В. Богишић, *Народне пјесме из старијих највише приморских записа*, Гласник Српског ученог друштва, Београд, 1878.
- Е – Г. Геземан, *Ерлангенски рукопис старих српскохрватских народних песама*, Сремски Карловци, 1925.
- СНП II – Вук С. Карацић, *Српске народне пјесме*, II, Сабрана дела, књ. 5, прир. Р. Пешић, Просвета, Београд, 1988.
- СНП III – Вук С. Карацић, *Српске народне пјесме*, III, Сабрана дела, књ. 6, прир. Р. Самарџић, Просвета, Београд, 1988.
- СНП IV – Вук С. Карацић, *Српске народне пјесме*, IV, Сабрана дела, књ. 7, прир. Љ. Зуковић, Просвета, Београд, 1986.
- СНП VI – Вук С. Карацић, *Српске народне пјесме*, VI, прир. Љ. Стојановић, Државна штампарија, 2. државно издање, Београд, 1935.

⁴⁷ Б. Путилов прати ступење развоја епоса од фантастично-историјског, преко херојско-историјског, до реално-историјског епа. (Б. Н. Путилов, *Русский и южнославянский героический эпос*, Сравнительно-типологическое исследование, Москва, 1971)

- СНП VII – Вук С. Караџић, *Српске народне пјесме*, VII, прир. Љ. Стојановић, Државна штампарија, 2. државно издање, Београд, 1935.
- СНП VIII – Вук С. Караџић, *Српске народне пјесме*, VIII, прир. Љ. Стојановић, Државна штампарија, 2. државно издање, Београд, 1936.
- СНП XIX – Вук С. Караџић, *Српске народне пјесме*, XIX, прир. Љ. Стојановић, Државна штампарија, 2. државно издање, Београд, 1936.
- СНП Пр – *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића*, II, прир. Ж. Младеновић и В. Недић, САНУ, Београд, 1974.
- СНП IIIр – *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића*, III, прир. Ж. Младеновић и В. Недић, САНУ, Београд, 1974.
- СНП IVр – *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића*, IV, прир. Ж. Младеновић и В. Недић, САНУ, Београд, 1974.
- ПЦХ – С. Милутиновић Сарајлија, *Пјеванија црногорска и херцеговачка*, прир. Д. Аранитовић, НИП „Универзитетска ријеч“, Никшић, 1990.
- К – С. Петровић, *Косовска битка у усменој поезији*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2001.
- ННР – *Hrvatske narodne pjesme*, knj. III, Matica hrvatska, Zagreb, 1898.
- Р. Bakotić, „Pojav čuda i zakon reda“, *Zbornik za narodni život i običaje*, knj. XXXI, svezak 1, JAZU, Zagreb, 1937, стр. 1-66.
- М. Bal, *Naratologija, Teorija priče i pripovedanja*, Narodna knjiga, Alfa, Beograd, 2000.
- Н. Банашевић, „Белешке и објашњења“ у: *Српске народне пјесме*, скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, књига трећа у којој су пјесме јуначке средњијех времена, Просвета, Београд, 1958.

- S. Banović, „O nekim historičnim licima naših narodnih pjesama“, *Zbornik za narodni život i običaje*, knj. XXV, svezak 1, JAZU, Zagreb, 1921, 57-104.
- П. Бочков, *Непознатиот јунак*, Издателство на Българската академия на науките, Софија, 1994.
- М. Браун, *Српскохрватска народна песма*, Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина, Матица српска, Нови Сад, 2004.
- Велесова књига*, уред. Весна Пешић, Пешић и синови, Београд, 2003.
- А. Gerbran, Ž. Ševalije, *Rečnik simbola*, Stylos, Kiša, Novi Sad, 2004.
- G. Gremaš, „Aktanti, akteri, figure“, u: *Strukturalni prilaz književnosti*, прир. М. Bunjevac, Nolit, Beograd, 1973.
- М. Детелић, *Епски градови*, САНУ, Балканолошки институт САНУ, Посебна издања књ. 84, Београд, 2007
- М. Детелић, *Урок и невеста. Поетика епске формуле*, САНУ, Балканолошки институт, Посебна издања, књ. 64, Универзитет у Крагујевцу, Центар за научна истраживања, Београд, 1996.
- М. Дрндарски, „Вишњићеви описи битака у Првом устанку“ у зборнику: *Настајање нове српске државе*, прир. Н. Љубинковић, Велика Плана, 2006.
- В. М. Жирмунский, *Эпическое творчество славянских народов и проблемы сравнительного изучения эпоса*, Издательство Академии наук СССР, Москва, 1958.
- В. В. Иванов – В. Н. Топоров, *Исследования в области славянских древностей*, Наука, Москва, 1974.
- Вук Ст. Караџић, „Прва година српског војевања на дахије“, *Даница: 1826, 1827, 1828, 1829, 1834*, Сабрана дела Вука Караџића, књ. 8, прир. Милорад Павић, Београд, Просвета, 1969.
- Р. Катић, „Џији то двор стоји на гори?“, *Filologija*, 48, HAZU, Zagreb, 2007, стр. 75-113.
- Д. Костић, *Тумачење друге књиге „Српских народних пјесама“ Вука Ст. Караџића*, Државна штампарија, Београд, 1937.
- Н. Крнјевић, *Živi palimpsesti ili o usmenoj poeziji*, Nolit, Beograd, 1980.
- Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*, Нолит, Београд, 1970.

- A. Лома, „’Женидба са препрекама’ и ратничка иницијација“, *Кодови словенских култура*, 3, Слио, Београд, 1998, стр. 196-117.
- A. Лома, *Пракосово. Словенски и индоевропски корени српске епике*, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2002.
- В. Матић, „Бановић Страхиња и дервиш“, *Психоанализа митске прошлости*, књ. III, Просвета, Београд, 1983.
- С. Матић, „Белешке и објашњења“ у: *Српске народне пјесме*, скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Карацић, књига друга у којој су пјесме јуначке најстарије, Просвета, Београд, 1958.
- Р. Михаљчић, *Јунаци косовске легенде*, Вук Карацић, Параћин, 1993.
- N. Nodilo, *Stara vjera Srba i Hrvata*, MVTС, Beograd, 2003.
- Н. Петковић, *Огледи из српске поетике*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1990.
- V. J. Prop, *Morfologija bajke*, Prosveta, Beograd, 1982.
- Б. Н. Путилов, *Русский и южнославянский героический эпос*, Сравнительно-типологическое исследование, Москва, 1971.
- С. Самарџија, *Биографије епских јунака*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2008.
- Словенска митологија: енциклопедијски речник, ZEPTEP BOOK WORLD, Београд, 2001.
- Старина Новак и његово доба*, САНУ, Балканолошки институт, Посебна издања, књ. 35, Београд, 1988.
- Б. Сувајџић, *Јунаци и маске*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2005.
- В. Ћоровић, *Историја Срба*, БИГЗ, 1993.
- В. Чајкановић, *Мит и религија у Срба*, СКЗ, Београд, 1973.
- В. Чајкановић, *О врховном богу у старој српској религији*, Сабрана дела из српске религије и митологије, књ. 3, прир. В. Ћурић, СКЗ, Београдски издавачко-графички завод, Просвета, Партедон М. А. М., Београд, 1994.
- В. Чајкановић, *Стара српска религија и митологија*, Сабрана дела, књ. 5, прир. В. Ћурић, СКЗ, Београдски издавачко-графички завод, Просвета, Партедон М. А. М., Београд, 1994.

Danijela Petković

EPIC CENTENARIANS – WELL RESPECTED ELDERS AND
OLD MEN EXPOSED TO RIDICULE

SUMMARY

In the epic habitus of a hero, the focus is on his fights and heroic deeds. Old age is not a major epic topic. Old men appear sporadically, very rarely as protagonists. They best fit the sujet functions of rulers, victims and linking characters in the guise of advisers, clergymen, although the most frequent role they appear in is that of an aged warrior, even though that particular role is not typical for them. The most memorable characters are those who deviate from the central, zero point towards mighty heroes or great cowards. This paper deals with the above-mentioned range of roles, as well as examples of deviation from sujet roles or of making them more complex. On the level of structure, old men are linked with other characters based on the principle of contrast (according to their function, age, appearance, activity, courage, etc.). The characters of “eternal oldsters” are developed by way of layering mythological and real historical models. The ambivalent position of epic old men, well respected as well as degraded, testifies to the existence of an evolutionary line of development in the process of modelling heroes.